SOG‘LOM OILAVIY MUNOSABATLAR ORQALI BOLA SHAXSIDA IJOBIY AXLOQIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISH

Erkinova Munisa Otabek qizi
Toshkent ijtimoiy innovatsiyalar universiteti magistranti, O‘zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada sog‘lom oilaviy munosabatlar orqali bola shaxsida ijobiy axloqiy fazilatlarni shakllantirishning pedagogik va psixologik asoslari tadqiq etiladi. Oiladagi ma’naviy-axloqiy muhit, ota-onalarning o‘zaro hurmati, tarbiyaviy hamkorligi, muloqot madaniyati hamda shaxsiy namunasi bolaning axloqiy ongini, ijtimoiy mas’uliyatini va xulq-atvor me’yorlarini shakllantirishda muhim omillar sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda oilaviy tarbiya jarayonida mehr-oqibat, halollik, rostgo‘ylik, mas’uliyat, bag‘rikenglik, adolatparvarlik va insonparvarlik kabi fazilatlarni rivojlantirish mexanizmlariga alohida e’tibor qaratilgan. Ilmiy manbalarni nazariy va qiyosiy tahlil qilish orqali ota-onalarning izchil tarbiyaviy pozitsiyasi, hissiy qo‘llab-quvvatlashi va konstruktiv muloqoti axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish uchun qulay shart-sharoit yaratishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: sog‘lom oila, oilaviy munosabatlar, bola shaxsi, axloqiy tarbiya, ma’naviy qadriyatlar, ota-onalar hamkorligi, ijtimoiylashuv, tarbiyaviy muhit, axloqiy fazilatlar, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические основы формирования положительных нравственных качеств личности ребёнка посредством здоровых семейных взаимоотношений. Анализируются нравственная атмосфера семьи, взаимное уважение родителей, их воспитательное сотрудничество, культура общения и личный пример как значимые условия нравственного и социального развития ребёнка. Особое внимание уделяется формированию доброты, честности, ответственности, справедливости, толерантности, гуманности и уважения к окружающим. На основе теоретического и сравнительного анализа научной литературы раскрывается значение последовательной воспитательной позиции родителей, эмоциональной поддержки, конструктивного разрешения семейных конфликтов и уважительного отношения к личности ребёнка.

Ключевые слова: здоровая семья, семейные отношения, личность ребёнка, нравственное воспитание, духовные ценности, сотрудничество родителей, социализация, воспитательная среда, нравственные качества, педагогический подход.

Abstract. This article examines the pedagogical and psychological foundations of developing positive moral qualities in children through healthy family relationships. Particular attention is given to the moral environment of the family, mutual respect between parents, parental cooperation, communication culture, and positive parental role modelling. The study discusses the development of kindness, honesty, responsibility, fairness, tolerance, humanity, and respect for others as important aspects of children's moral development. Through theoretical and comparative analysis of academic literature, the article explores how consistent parenting practices, emotional support, respectful communication, and constructive conflict resolution can contribute to the internalization of moral values.

Keywords: healthy family, family relationships, child personality, moral education, moral values, parental cooperation, socialization, educational environment, moral qualities, pedagogical approaches.

Kirish. Jamiyatning ma’naviy taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorligi va insoniy qadriyatlarning avloddan avlodga uzatilishi ko‘p jihatdan oilada amalga oshiriladigan tarbiyaviy jarayonlarning mazmuni va sifatiga bog‘liq. Oila inson shaxsining dastlabki ijtimoiy tajribasi shakllanadigan, axloqiy me’yorlar o‘zlashtiriladigan, shaxslararo munosabatlarning asosiy tamoyillari anglab boriladigan muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Bola oilaviy muhitda nafaqat kundalik hayot uchun zarur bilim va ko‘nikmalarni egallaydi, balki yaxshilik va yomonlik, adolat va nohaqlik, mas’uliyat va beparvolik, hurmat va e’tiborsizlik kabi axloqiy tushunchalarning mazmunini amaliy munosabatlar orqali anglay boshlaydi.

Shaxsning axloqiy kamoloti bir martalik tarbiyaviy ta’sir natijasida yuzaga kelmaydi. Mazkur jarayon bolaning hissiy rivojlanishi, ijtimoiy tajribasi, oiladagi munosabatlarni kuzatishi, kattalar bilan muloqoti va o‘z xatti-harakatlarini baholash qobiliyatining bosqichma-bosqich shakllanishi bilan bog‘liq. Shu sababli sog‘lom oilaviy munosabatlar masalasini faqat oilada nizolarning mavjud emasligi yoki moddiy farovonlikning ta’minlanganligi bilan izohlash yetarli emas. Sog‘lom oilaviy munosabatlar o‘zaro hurmat, ishonch, hissiy xavfsizlik, adolatli talabchanlik, mas’uliyatli ota-onalik, ochiq muloqot va bolaning insoniy qadr-qimmatini tan olish kabi bir-biriga bog‘liq xususiyatlarni qamrab oladi.

Mavzuning dolzarbligi oilaviy tarbiya jarayonida bola shaxsining axloqiy rivojlanishini ta’minlovchi munosabatlar, pedagogik shart-sharoitlar va tarbiyaviy mexanizmlarni yaxlit tizim sifatida o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. Shu jihatdan ota-onalarning o‘zaro munosabatlari va farzand bilan muloqotida namoyon bo‘ladigan axloqiy qadriyatlarni ilmiy tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy yo‘nalishda olib borilgan bo‘lib, uning materiallarini oilaviy tarbiya, axloqiy rivojlanish, ota-onalik hamkorligi, qadriyatlarning o‘zlashtirilishi va bolalarning ijtimoiylashuviga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlar tashkil etadi. Tadqiqot doirasida rivojlanish psixologiyasi hamda oilaviy pedagogikaga oid nazariy konsepsiyalar, xalqaro tashkilotlarning metodik tavsiyalari va O‘zbekiston Respublikasining bolalar manfaatlariga oid huquqiy hujjatlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy taqqoslash, ilmiy qarashlarni tizimlashtirish, mazmuniy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlil orqali sog‘lom oilaviy munosabatlar va axloqiy tarbiya o‘rtasidagi konseptual aloqalar aniqlashtirildi. Qiyosiy taqqoslash yordamida ota-onalarning turli tarbiyaviy yondashuvlari, axloqiy talablarni tushuntirish usullari va bolalarning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishiga oid nazariy qarashlar o‘zaro solishtirildi.

Tadqiqot metodologiyasida axloqiy tarbiyaning samaradorligini faqat bolaning kattalar talablariga bo‘ysunishi bilan baholashdan voz kechilib, axloqiy me’yorlarni anglash, ularni shaxsiy e’tiqod sifatida qabul qilish va turli ijtimoiy vaziyatlarda ongli ravishda qo‘llash jarayonlariga alohida e’tibor qaratildi. Ushbu maqolada yangi empirik ma’lumotlar yig‘ilmaganligi sababli unda tajriba-sinov, so‘rovnoma yoki statistik kuzatuv natijalari keltirilmaydi. Tadqiqot natijalari ilmiy adabiyotlarning mazmuniy tahlili orqali olingan nazariy umumlashmalar va muallif tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik tavsiyalardan iborat.

Tadqiqot natijasi va muhokamasi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasida sog‘lom oilaviy munosabatlar bola shaxsida ijobiy axloqiy fazilatlarni shakllantirishga ta’sir etuvchi o‘zaro bog‘liq pedagogik va psixologik shart-sharoitlar tizimi sifatida tavsiflandi. Mazkur tizimda ota-onalarning shaxsiy namunasi, bolaning qadr-qimmatini tan olish, axloqiy talablarni izchil tushuntirish, tarbiyaviy hamkorlik va ijobiy muloqot madaniyati asosiy tarkibiy qismlar sifatida ajratildi. Sog‘lom oilaviy munosabatlarning muhim vazifalaridan biri bolaning axloqiy qadriyatlarga asoslangan ijtimoiy tajribasini boyitishdan iborat. Oilada hurmat, adolat, mehr-oqibat va mas’uliyat kabi tushunchalar kundalik hayotdagi real vaziyatlar orqali namoyon bo‘ladi. Bola mazkur vaziyatlarni kuzatish, ularda ishtirok etish va o‘z xatti-harakatlari oqibatlarini anglash orqali axloqiy munosabatlarning mazmunini o‘zlashtiradi.

Oilaviy muhitda axloqiy tarbiya dastlab taqlid va kuzatish orqali shakllanadigan tajribalar bilan boshlanadi. Keyinchalik bolaning nutqiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishi bilan birga axloqiy talablarga nisbatan ongli munosabat rivojlanadi. Shu bois ota-onalar farzandga faqat qanday harakat qilish kerakligini aytib berish bilan cheklanmay, mazkur xatti-harakatning boshqa insonlar va jamiyat uchun qanday ahamiyatga egaligini tushuntirib borishlari maqsadga muvofiq. Grusec va Goodnow tomonidan 1994-yilda ishlab chiqilgan nazariy yondashuvga ko‘ra, bolaning axloqiy talabni ichki

qadriyat sifatida qabul qilishi uning mazkur talabni qanday tushunishi va ota-onaning tarbiyaviy pozitsiyasini qay darajada asosli deb bilishi bilan bog‘liq [3]. Bu ilmiy qarash oilaviy tarbiyada izohlash, suhbatlashish va bolaning tushunish darajasini hisobga olishning pedagogik ahamiyatini ochib beradi.

Oilada ijobiy axloqiy fazilatlarni shakllantirishning asosiy pedagogik vositalaridan biri ota-onalarning shaxsiy namunasidir. Kattalarning kundalik faoliyatida namoyon bo‘ladigan xulq-atvor shakllari bola uchun ijtimoiy munosabatlarning amaliy namunasi vazifasini bajaradi. Ota-onalarning bir-biriga hurmat bilan murojaat qilishi, o‘z majburiyatlarini mas’uliyat bilan bajarishi, boshqalarning manfaatlarini hisobga olishi, berilgan va’dalarga amal qilishi hamda muammolarni adolatli hal etishga intilishi bolaning axloqiy tajribasini boyitadi.

Mehr-oqibat bolaning boshqa insonlarning ehtiyojlariga e’tibor bilan munosabatda bo‘lishi, ularning his-tuyg‘ularini tushunishga intilishi va zarur vaziyatlarda yordam ko‘rsatishga tayyorligi bilan bog‘liq axloqiy fazilatdir. Mazkur fazilatning rivojlanishi bolada hamdardlik, g‘amxo‘rlik, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyatning shakllanishi bilan o‘zaro aloqador. Eisenberg, Eggum va Spinradning prosotsial xulq-atvor rivojlanishiga bag‘ishlangan ilmiy sharhida ota-onalar, tengdoshlar, aka-uka va opa-singillar hamda o‘qituvchilar bilan bog‘liq ijtimoiy tajribalar boshqalarga yordam berishga yo‘naltirilgan xulq-atvorning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar qatorida ko‘rib chiqilgan [5].

Ushbu ilmiy yondashuvdan kelib chiqib, oilada mehr-oqibatni rivojlantirishni faqat ma’naviy nasihatlar bilan cheklamasdan, bolani yoshiga mos ijtimoiy foydali faoliyatlarga jalb etish maqsadga muvofiq. Jumladan, oilaning boshqa a’zolariga yordam berish, kichik yoshdagi bolalarga g‘amxo‘rlik qilish, yoshi ulug‘ insonlarning ehtiyojlariga e’tibor qaratish va kundalik vaziyatlarda o‘zaro yordam ko‘rsatish bolaning amaliy axloqiy tajribasini boyitishi mumkin. Bunday tarbiyaviy faoliyatda bolani majburlashdan ko‘ra, bajarilayotgan ishning insoniy mazmunini tushuntirish muhimdir. Chunki mehr-oqibatning axloqiy qadri tashqi rag‘bat olish bilan emas, balki boshqa insonning holatini tushunish va unga yordam berish zaruratini anglash bilan bog‘liq.

Halollik va rostgo‘ylik shaxsning axloqiy barqarorligini ifodalovchi asosiy fazilatlardan hisoblanadi. Ushbu fazilatlar insonning o‘z harakatlari uchun javobgarlikni tan olishi, haqiqatni ongli ravishda ifodalashi va boshqalar bilan munosabatlarda ishonchlilikni saqlashi orqali namoyon bo‘ladi. Oilaviy tarbiyada rostgo‘ylikni rivojlantirish uchun bolaning xato qilgan holatlariga qanday munosabat bildirilishi muhim. Xatoni tan olgan bolani darhol kamsitish yoki tahdid qilish o‘rniga, yuzaga kelgan vaziyatning sabablarini muhokama qilish, oqibatlarini tushuntirish va xatoni tuzatish yo‘llarini izlash tarbiyaviy jihatdan asosliroq yondashuv bo‘lishi mumkin.

Grusec, Goodnow va Kuczynski tomonidan ilgari surilgan ilmiy qarashlarda ota-onalarning bolaning individual xususiyatlari va vaziyatini tushunishi qadriyatlar tarbiyasidagi muhim jihatlardan biri sifatida izohlanadi [6]. Mazkur yondashuvga muvofiq, barcha bolalarga bir xil tarbiyaviy usulni qo‘llash o‘rniga, ularning yoshiga, hissiy holatiga va muayyan vaziyatdagi ehtiyojlariga mos munosabat bildirish zarur. Oilada o‘zaro ishonch muhitini shakllantirish bolaning muammolarini kattalardan yashirmasdan, ular bilan maslahatlashishiga yordam berishi mumkin. Buning uchun ota-onalarning farzand fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, uning savollarini e’tiborsiz qoldirmasligi va tushunmovchiliklarni muloqot asosida hal etishi muhimdir.

Mas’uliyat shaxsning o‘z majburiyatlarini anglab bajarishi, xatti-harakatlarining oqibatlarini baholashi va qabul qilgan qarorlari yuzasidan javobgarlikni his etishi bilan tavsiflanadi. Bolalik davrida mazkur fazilatning shakllanishi oiladagi kundalik vazifalar, ota-onalarning talabchanligi va bolaga beriladigan mustaqillik imkoniyatlari bilan bog‘liq. Mas’uliyatli xulq-atvorni rivojlantirish uchun bolaga yoshiga mos vazifalarni bajarish imkoniyatini yaratish zarur. Bunday vazifalar shaxsiy buyumlarini tartibli saqlash, kundalik mashg‘ulotlarga tayyorgarlik ko‘rish, oilaviy faoliyatda ishtirok etish va o‘z zimmasiga olgan kichik majburiyatlarni bajarishdan iborat bo‘lishi mumkin.

Tarbiyaviy jarayonda mas’uliyatni shakllantirish faqat qat’iy nazoratga asoslanmasligi lozim. Bolaga vazifaning mazmunini tushuntirish, uni bajarish usullarini birgalikda muhokama qilish va erishilgan natijani baholash imkonini berish mustaqil faoliyatga nisbatan ongli munosabatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi bilan bolaning mustaqilligi o‘rtasidagi muvozanatni saqlash muhim ahamiyatga ega. Farzandning barcha ishlarini kattalar tomonidan bajarib berish uning amaliy tajribasini cheklashi mumkin. Aksincha, bolaning yoshiga mos bo‘lmagan vazifalar bilan ortiqcha yuklanishi ham tarbiyaviy maqsadlarga mos kelmaydi.

Sog‘lom oilaviy munosabatlar ota-onalarning o‘zaro hamkorligi va farzand tarbiyasiga doir mas’uliyatni birgalikda amalga oshirishi bilan tavsiflanadi. Oilada axloqiy talablarning izchil bo‘lishi bolaning nima uchun muayyan xatti-harakat ma’qullanishi yoki nomaqbul hisoblanishini tushunishida muhim ahamiyatga ega. Mark Feinbergning 2003-yilda e’lon qilingan ilmiy tadqiqotida hamkorlikdagi ota-onalik munosabatlari oilaviy hayotning muhim tarkibiy qismi sifatida izohlangan. Muallif ota-onalarning o‘zaro qo‘llab-quvvatlashi, tarbiyaviy masalalarda kelishuvi, mas’uliyat taqsimoti va oilaviy munosabatlarni boshqarish jarayonlarini yagona nazariy tizim doirasida ko‘rib chiqadi [4].

Oilaviy munosabatlarda fikrlar xilma-xilligi va muayyan kelishmovchiliklarning yuzaga kelishi tabiiy ijtimoiy jarayon hisoblanadi. Biroq kelishmovchilikning mazmuni, ifodalanish shakli va hal etilish usuli bolaning oilaviy munosabatlarni

qanday qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Sog‘lom oilaviy munosabatlarning muhim belgilaridan biri nizolarni tajovuzkorlik, kamsitish yoki tahdid orqali emas, balki o‘zaro hurmat, tushuntirish va murosa asosida hal etishga intilishdir. Bunday vaziyatlarda bola qarama-qarshi fikrlarning mavjudligi insonlar o‘rtasidagi hurmatni inkor etmasligini kuzatadi. Oilaviy nizolarni konstruktiv hal etish adolatparvarlik fazilatini tarbiyalash bilan ham bog‘liq. Ota-onalar muammoni muhokama qilish jarayonida har bir ishtirokchining fikrini tinglashi, o‘z xatosini tan olishi va oqilona yechim izlashga intilishi bolaga adolatli munosabatning amaliy ko‘rinishini namoyon etadi.

Xulosa. Sog‘lom oilaviy munosabatlar bola shaxsida ijobiy axloqiy fazilatlarni shakllantirishning muhim pedagogik-psixologik shartlaridan biri hisoblanadi. Oilada o‘zaro hurmat, ishonch, mehr-oqibat, mas’uliyat, adolat va konstruktiv muloqotga asoslangan munosabatlarning mavjudligi bolada axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish uchun qulay tarbiyaviy muhit yaratadi. Umuman olganda, bola shaxsida ijobiy axloqiy fazilatlarning shakllanishi faqat axloqiy tushunchalarni o‘rgatish bilan emas, balki ushbu qadriyatlarning oilaviy hayotda amalda namoyon bo‘lishi bilan chambarchas bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. 1998-yil 30-aprel. Amaldagi tahriri. 65-modda. https://lex.uz/docs/-104720

2. United Nations. Convention on the Rights of the Child. Adopted 20 November 1989. Article 29. https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text

3. Grusec J. E., Goodnow J. J. Impact of Parental Discipline Methods on the Child's Internalization of Values: A Reconceptualization of Current Points of View // Developmental Psychology. 1994. Vol. 30, No. 1. P. 4–19. DOI: 10.1037/0012-1649.30.1.4. https://doi.org/10.1037/0012-1649.30.1.4

4. Feinberg M. E. The Internal Structure and Ecological Context of Coparenting: A Framework for Research and Intervention // Parenting: Science and Practice. 2003. Vol. 3, No. 2. P. 95–131. DOI: 10.1207/S15327922PAR0302_01. https://doi.org/10.1207/S15327922PAR0302_01

5. Eisenberg N., Eggum N. D., Spinrad T. L. The Development of Prosocial Behavior // The Oxford Handbook of Prosocial Behavior. Oxford University Press. 2015. P. 114–136. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195399813.013.008. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195399813.013.008

6. Grusec J. E., Goodnow J. J., Kuczynski L. New Directions in Analyses of Parenting Contributions to Children's Acquisition of Values // Child Development. 2000. Vol. 71, No. 1. P. 205–211. DOI: 10.1111/1467-8624.00135. https://doi.org/10.1111/1467-8624.00135

7. UNICEF Uzbekistan. Parenting Guide on Positive Discipline. April 2026. https://www.unicef.org/uzbekistan/en/reports/parenting-guide-positive-discipline